

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԺԸ. ՅԱՐԻ 1904

Ցարնկամ 10 ֆր. ոսկի — 4 րբ.:
Վեցամսնայ՝ 6 ֆր. ոսկի — 2 րբ. 60 կ.:
Մեկ թիւ Վարժե 1 ֆր. 50 կ.:

ԹԻԻ 6. ՅՈՒՆԻՍ

ՈՐՄՈՐԲԵՆՆԵՐ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀՐԱՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆ
ԵԶՆԿԱՅ ՆՈՐԱԳԻՏ ԶԵՌԱԳՐԻՆ
Գաղմեցին
Գ. Յ. ՄԱՐՏՁՆԱՆ ԵՒ Հ. Յ. ԱՍԴՈՒՆԱՆ

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՐԵՎԱՆ ՀԱՅԴԵՍԱՍՏՈՒԹԵԱՆ

(Հրապարակ.)

Երոյշեալ Հաղարաւոր
ընթերցուած-
ները, ինչպէս
ընթերցողը
կրնայ պարզ
ախտարկով մը
նկատել, մե-
ծադոյն մա-
սամբ կը ներ-
կայացընեն ուղ-

ղագրական տարբերութիւններ, որոնք աւելի
գրչագրական նշանակութիւն ունեն, քան
ընագրական: Քանի մը տեղ կը տեսնենք

որ ձեռագիրը սխալ կամ անյարմար ըն-
թերցուած մ'ուշի, այնպէս որ Հրատարակիչ-
ներու սրբագրութիւնը տեղի է: Տեղ տեղ կան
պակասաւոր մասեր, որոնք Հրատարակիչներն
իրենց կողմէ լրացուցեր են. այս լրացումներն
ինչքան ալ որ ճարտար եւ յարմարաւոր ըլլան,
այնու ամենայնիւ կը ճան կենդ. ինչպէս
էջ 280, տող 20 մինչեւ 281, տող 2 ներ-
մուծուած Հատուածը: Բայց կան նաեւ շատ
տեղեր, ուր ձեռագիրը աւելի ընտիր ընթեր-
ցուած մը ունի, քան ապագիրը. եւ Հրատարա-
կիչներու մացուցած սրբագրութիւնը միմայն
ընագրական խախտում է եւ ոչ ուրիշ բան.
ապագայ Հրատարակիչն գործը պիտի ըլլայ
զգուշութեամբ մաքրել եղնիկը այս խախտ-
ումներէն եւ ըստ կարելւոյն Հաւատարմի բնա-
գիր մ'ընծայել բանասիրութեանս Վերջին տե-
սակի ընթերցուածներուն մէջ կան այնպիսի-
ները, որոնք ուղղակի գիւտեր են, կուտան մեզ
ընտիր տեղեկութիւններ, եւ ըստ այնմ առան-
ձնապէս գնահատելի են: Այն տարբերու-
թեանց մասին կ'ուզենք խօսիլ այս գլխով:

1. Բովանդակ Եղնիկայ մէջ ապաւտամբ
բառը (Հետը Հաշուելով նաեւ իր անանցեալ
ձեւերը) գործածուած է ընդ աւելն եօթն ան-
գամ. եւ այս եօթն անգամուն ալ մեր ձեռա-
գիրն ունի ապաւտամբ — ընթերցուածը: Այս-
պէս, էջ 53, տող 9—10. եւ իբրեւ զապաւ-
տամբ յետս կացեալ թիւրեցաւ յԱստուծոյ.
(տող 13) որ ապաւտամբ վիշապն կոչէ գնա-

(տող 14) եթէ հրամանաւ սպան զապաստամբ վիշապնեւ... (տող 18) Արդ ապաստամբ կոչէ զսա գիր... (տող 20—21) ապա ոչ ապաստամբ կոչէր զսա. զի որ ապաստամբի դք... (էջ 91, տող 25—26) վասն անհնազանդութեանն եւ ապաստամբութեանն: Այս բոլոր ընթերցողածներուն գէժ տպագիրը կը դնէ ապաստամբ, բոլորովին անյիշատակ թողլով ձեռագրին ապաստամբը՝ որ ամենաթանկագին մնացորդ մըն է հնագոյն հայերէնի եւ որ ի վեր կը հանէ մեզ համար նոր նոր խնդիրներ:

Նախ քննենք թէ այս երկու ձեւերէն (ապաստամբ եւ ապաստամբ) որն է ճիշդը. այս մասին մեր անխորդախ առաջնորդն է բառին ստուգաբանութիւնը:

Ապաստամբ բառին ստուգաբանութեան համար թէեւ de Lagarde եւ Hübschmann բան մը չեն բերի, բայց շատ պարզ որ բառը բաժնետէ եւ ապա եւ ստամբ, առաջինը իրանեան apa- սովորական նախամասնիկն է, իսկ երկրորդը կը կցուի ստամբակ ձեւին հետ, թէեւ վերջին բառին միջնութիւնն ալ չեն յիշեր ոչ Horn եւ ոչ Հիւսթան, բայց ասոր ալ ստուգաբանութիւնը յայտնի է. այն է պհլ. stamb, stambak որ կը գտնուի Արտամբերաբի մէջ (տես Haug-ի եւ West-ի բառացանկը, էջ 158. պրս. sitanba). թարգմանաւած անգլ. oppressive, tyrannical, unjust, injurious, violent (հայ. անգութ, բռնակալ, անարդար, նեղիչ, կատաղի):

Ասկէ կը հետեւի որ հնագոյն ձեւն էր «ապաստամբ», եւ այսպէս ալ կը գործածուէր Ե. դարու հայերէն լեզուին մէջ, Երուս թանկագին հետերն են Եղեկայ ձեռագրին իշխալ ձեւերը: Ժամանակ անցնելէ յետոյ, երբ հայերէնի մէջ մտաւ միջին պարսկական կորուստան օրէնքը, «ապաստամբ»-ը փոխադրուեց «ապաստամբ», ժողովրդեան գործածական լեզուին մէջ. բայց ձեռագիր բարագրողները իրենց խօսակցական լեզուին «ապաստամբ» ձեւը մոցոցին նման հին ընտելներուն մէջ՝ կամ գիտամբ եւ կամ անգիտակցաբար այսպէս հին հնդկամաներու ձեռագիրները արագբաւեցան եւ յետին միջինդարեան հայերէնի ձեւ մը համարուեցաւ հին հայերէն:

Ապաստամբ բառը միակ օրինակը չէ այս կարգի գիտութեան: Կան եւ ուրիշ բառեր: Այսպէս Աստուած բառին սեականին է Աստուծոյ, ուր ալ կորուստան է. բայց երբ ի նկատ ունենանք յիշատակեցող, կամ բացատրական անասունաբան սեականները, կրնանք հետեւ...

ցրել թէ ասոր ալ նախնականն է «Աստուածոյ, եւ այսպէս պիտի լինէր Ե. դարու Հայոց լեզուին մէջ» — «Բագրատունի», նախարարութեան անունը անանցուած է Բագրատ բառէն. արդ Բագրատունի զուրկ է միջին պարսկական հետեւաբար չի կրնար ըլլալ հին հայերէն, այլ յետանմուտ միջնադարեան ձեւ: Այս տեսակ օրինակներու թիւը օրչստօրէ պիտի շատնայ, քանի որ առաջ երեւոյ հայ բառերու ստուգաբանութեան գիտութիւնը:

Երբ ձեռագրին ապաստամբ բառը ցրց կուտայ վերջապէս թէ մեր հայերէն ձեռագիրները կը պարունակեն միջինդարեան հայերէն բազմաթիւ ձեւեր եւ թէ Ե. դարու հայերէնի իսկական վիճակն ունենալու համար հարկաւոր են անպատճառ ժամանակակից ձեռագիրները:

2. Եղեկի էջ 92, տող 6—8 կը կարդանք ձեռագրին մէջ. «Քանզի յորժամ մեք ասեմք՝ թէ սիք շնէ, ստորինայք ասեն՝ այս շնէ»: Որովհետեւ բոլորգիր գրութեան մէջ ստ եւ աս շատ նման են (երկուքն ալ բաղկացած հինգ ուղղահայեաց գծիկներէ), հրատարակիչները այս նմանութենէն շփոթուելով՝ կարդացեր են «ստորինայք» եւ այսպէս ալ մոցոցեր են ապագրին մէջ: Այնուհետեւ բառը թարգմանուել է «ստորին», եւ կարծուել է միշտ թէ այս «ստորին» բառը ստորին է. բայց ոչ մէկը նկատել է ստորինայք ձեւին ստորինակութիւնը, փոխանակ ընելու ստորեայք. կեղծ ստորինայք բառը պիտի գար ստորին (եւ ոչ ստորի) ձեւէ մը, ինչ որ գոյովիւն չունի. երկրորդ որ ստորերէն այդ տեսակ բառ մը միայն երեւակայութեան մէջ կը գտնուի:

Ձեռագրին ստորինայք բառը ոչ միայն կը ընթէ իշխալ տարօրինակութիւնները, այլ եւ կուտայ մեզ հնագոյն, միակ եւ ամենապարական տեղեկութիւնը Ե. դարու Հայոց բարբառներուն վրայ: Եղեկայ սոյն խօսքէն կ'երեւայ թէ Հայաստանը ունէր այն ժամանակ երկու գլխաւոր բարբառ, մէկը «վերին քարաւա», միւսը Ստորին քարաւա. ուրիշ խօսքով հիւսիսային Հայոց եւ հարաւային Հայոց բարբառներ: Եղեկի՝ Իբրեւ Կողբացի՝ կը խօսէր անգլիշը, եւ ասոր համար է որ իրենները բաժնեկող միւսներէն՝ կ'ըսէ. «Քանզի յորժամ միք ասեմք՝ թէ սիք շնէ, ստորինայք ասեն՝ այս շնէ»: Որքան

¹ Երկրորդը գիտութիւնները քաղուած եւ ընդարձակած են Մէլէ հայագէտին մէկ անձնական նամակէն, որուն հաղորդած էր ժամանակին ձեռագրին այն գեղեցիկ ընթերցողները:

ցանկալի էր որ Եզնիկ այս տարբերութեանց վրայ քիչ մը աւելի ծանրանար... Դիտանելը սակայն անցողակի կերպով թէ Եզնիկը այս բառ մանուր կը համապատասխանէ ճիշտ մեր այժմեան վիճակին, ինչ որ հոն «Վերին կ'ըսուի, մեր այժմեան արեւելեան կամ Ռուսաստանոյ բարբառն է, իսկ ինչ որ Ստորին կ'ըսուի» այժմեան արեւմտեան կամ Ցաճկաստանոյ բարբառն է: Այս բոլոր անուանակոչութիւններն ալ շատոնց եւ շատերու կողմէ անյարմար են դատուած. առաջ Եզնիկայ առածն սոյն անունները աւելի յարմար լինէին թերեւս այսուհետեւ ալ գործածելու, եթէ միայն Ստորին բառին բարոյական իմաստը խրաչելի չըլլայ:

Ստորինեայք կամ ստորեայք ձեռն ըստ Հայկազեան բառարանի գործածուած է նաեւ ուրիշ տեղ, բայց ոչ նոյն իմաստով, այլ իբր 1. Երկրային. Զգարնել չամաշել ի ստորինայցս յանցից ճանապարհաց առ այնպիսի սեղան զմեզ կոչել. Ոսկ. ՅՏ. ա. 9: — 2. Ենթալուսնայ. Անհաւատար համարձակութեամբ ի ստուրիցս ստեղծագործեալք, Ես. առաւ.:

3. Եզնիկ էջ 93, եւ յորժամ երեւել սրբոց իւրոց կամեր... մինչեւ 95 երեսին վերջէ՛ կը հաստատէ թէ Աստուած երբ կամենար մարդոց երեւիլ այլեւայլ յայտնութեանց համար, կ'անէր մարդկային կերպարանք. նա կը թուէ Ս. Գրքէն բազմամիկ պարագաներ՝ ուր այս տեսակ յայտնութեանց համար Աստուած մարդկային կերպարանքով երեւցած է. ինչպէս Աբափն, Աբաղհամ, Ղովաթն, Մովսէսին, Յեռուայ եւն: Բայց յիշուած օրինակներուն մէջ բայերը՝ իբրեւ անցեալ ժամանակի գէպք՝ անկատար են դրւած. այսպէս օրինակ, Պրպէս ինչպէ՛ ի գրախան առ Ագամ՝ սոսնձայն իբրեւ զմարդ առնէր... արժանի առնէր ծալ ի վրանի շորա տետրոյ... առ գեղեցիկ ասպնջականն առ Ղովաթ արձակէր... ապր ընդ նախընծայացելոյ առն Աստուծոյ ընդ Մովսէսի խօսելու... զօրագլխն իւրում Յեռուայ ի դաշտին ցուցանէր եւն եւն (ընդ. ամենք 12 անգամ): Միայն էջ 95, առջ 15—18 հաստատեն է որ ներկայով է գրուած, ինչ որ ամբողջ երկու էջերու նախագաւառութեանց համագործութիւնը բոլորովին կը խանգարէ. «Եւ քերովստ ազգի ազգի գաղանօք յօգեալ, եւ ձեռն ձգեալ իբրեւ չմարդոց քորտի ի միջոյ քորտից ցուցանէ»: Պարզ է որ «ցուցանէ» բառը պէտք է հստ փոխել եւ ուղղել արեւմտար ցուցանէր: — Արդ ձեռագիրն ալ ունի ճիշտ ցուցանէր. եւ հրատարակ

կէշերու մոցուցածն սոյն փոփոխութիւնը անհաճ հեղափոխութիւն մըն է միայն:

4. Եզնիկ էջ 96, առջ 4—6 դւնի սի մարմնաւորացն են որ թանձրամարմինք են, եւ են որ անսոր մարմինք, թանձրամարմինք բառին դէմ իբրեւ հակադիր գրուած ձեւը պետք էր ըլլար անօրամարմինք, եւ իրոք ալ ձեռնագիրն ունի «անսորամարմինք» նոյն իսկ Հայկ. Բառ. «անսորամարմինք» բառին տակ մէջ կը բերէ Եզնիկայ յիշեալ հասուածը՝ մեր ձեռագիրն ձեւով: Այնպէս որ սպագորին սոյն «անսոր մարմինք» ընթերցուածը եթէ սպագորական սխալ մը չէ, շատ անտեղի սրբագործութիւն է:

5. Էջ 120, առջ 17—22 սպագորն ունի, Արդ եթէ քաղցր գիտեն զճուռանն, ոչ պարտին զգառն պտուղն զՍԷճն ի նմանէ համարել. եւ եթէ գառն հաշուին, չէ պատմանալ զքաղցր պտուղն զՈրմիզն ի նմանէ դենէն: «Պատճառ», բառին դէմ ձեռագիրն ունի պատշաճ. եւ այս աւելի յարմարաւոր է, քանի որ տեսակ մը հոմանիշ կը կազմէ վերի «պտուղն» ձեւին: Տպագորին այս ընթերցուածը Զփուսնոյ սպագորն մէջ նկատուած, բայց Վենետիկի սպագորութեան մէջ ուղղել մոռցուած վերկայն մըն է, զոր կարենմէ Հիւնքեմարպէյէնտեան յիշած է իւր Ստուգարանական Բառարանին մէջ:

6. Էջ 127, առջ 6—9, եւ ապա զմին հաղար աճի զեջ եւ ապաշու լինիցի առ ի դար հայկոց իւր յողով յարարանն: Տպագորն դէմ ձեռագիրն ունի «առ ի գար», նմանապէս Հայկ. Բառ. զար բառին տակ կը դնէ «առ ի գար հայել» ոճը, վկայութեան կոչելով Եզնիկայ յիշելի օրինակը. իսկ առ ի դար հայել ձեւը չունի, բառին նշանակութիւնն է «ծուռ» խուռու նայիլ. Վենետիկի հրատարակիչները կրնան բառը մեկնած ըլլալ իբր գար ի վեր, գար ի վայր ձեւերուն արմատը. բայց կրնանք նաեւ մեկնել իւր արմատ՝ ցուալգար, օղեգար, աշու, գար, ինքուալգար, խելալգար եւն ձեւերուն, որով եւ ձեռագիրը պահել անփոփոխ:

7. Տուխնգակ Եզնիկայ մէջ 5 անգամ գործածուած է փառատրութիւն ձեւը, զոր իբր ոչ-մետրոպիան բառ մերժելով Հ. Գարբիէն Վ. Մէնէվիշեան իւր Արդի լեզուագիտութեան մէջ (ազ. Վիեննա 1903, էջ 125—6), ուղղած է փառատրութիւն. ըստ նոյն հեղինակին սխալը յատուցածն է անկէ որ բոլորգիրք գրութեան մէջ առ շատ նման. լինելով աշին, կարելի էր դիւրութեամբ շփոթել երկուքը, մանաւանդ երբ ա եւ ր իրարու շատ կից գրուեալ

լով՝ մեջտեղի բացուածքը աննկատելի մնալով՝ Ահաւախի բառացի ինչ որ կ'ըստի նոյն տեղը։

«Փուլթանը ըսելու թէ հայ բնագիրներու քննափնէ հրատարակութիւններ կը պակսին առ այժմ, որով անհնարին է ձեռագրաց աղաւաղութիւնէն յառաջ եկած կամ սարգած սխալագիրներու վրայ վստահիլ, եւ այս պատճառաւ նոյն իսկ ամենէն ընտիր գրութեանց մէջ ալ այնպիսի կէտեր մտած են, որ բնաւ հոն տեղի չունին, եւ շատ անգամ յետին դարերու ազեւ ընդօրինակողներու — քաջագործութիւններ են. առ այժմ օրինակ մը միայն. տրել-տրութիւն ձեւը խորթ է մնաստպան հայերէնի. եւ սակայն գոյգնալը կը գտնենք նոյն իսկ Եզնիկի մատենին մէջ 5—6 անգամ, 3 անգամ 195 էջին վրայ, եւ 2 անգամ 196 էջին վրայ։ «Ջամնայն արարածս ի փառատրութիւն արարչին կոչէ», «կոչէր զնաւ շոգին ի փառատրութիւն», «ի նոյն փառատրութիւն նորին շոգւոյ կոչեցեալ», «ի նորին եւ ի փառատրութիւն յերաւի կոչին» ... որ ինչ ի փառատրութիւն արարչին կոչի», եւն։ Ազգ. քանի որ խորթ է այս բառն սակեղարու հայերէնին, հարկաւ մեկնութիւն մը պիտի ունենայ, եւ մեկնութիւնը շատ դժուար է ձեռագիրներու աղաւաղմամբ, կամ ընդօրինակողներու անուշագրութեամբ՝ լո՛ւ՛ եղած է տ, ուրեմն փառատրութիւն ընդօրինակած է փառատրութիւն. փոխենք այս գիրն եւ ասան կ'ունենանք սակեղարու գեղեցիկ բառ մը՝ «ի փառատրութիւն կոչել զոր», Այսպէս արագրեւելու է այն այս բառը քանի մ'ուրիշ սակեղարու գրութեանց մէջ ալ, օր. Կոչ. ընծայութեան, էջ՝ 88, Ագաթանգեղոս էջ 109 (տպ. 1835), Ոսկեր. ի Յովհաննէս՝ էջ 127 (տպ. Կ.Պ.)։ Այս սխալը կ'ընդհանրանայ յետագրեան եւ վերջին դարերու (շարականներու) մէջ. հմմտ. Եղիշէ էջ՝ 368 — «գփառատրութիւն կատարեն», եւ էջ՝ 137 — «գփառատրութիւն մատուցանել», այս վերջինս «փառատրութիւն մատուցանել», պահանջ է Ոսկ. Մատթ. էջ՝ 65. (հմմտ. Եղիշէ՝ փառատրութիւն բառը՝ Ոսկ. Մատթ. էջ 515, 583, 596, 600, 615. Բարսեղ Վեցոր. 25, 86, 104. Ոսկ. Պաւղոս 296 եւն.)։ Իսկ բայը փառատրել, զկայ սակեղարու գրութեանց մէջ, առաջին անգամ էր հանդիպինք Եղիշէի մէջ, էջ՝ 367, «փառատրել» գտուրբ (!) երրորդութիւնն, որ յայտնի է թէ պիտի ըլլայ հոս ալ փառատրել, քանի որ հայցական ինքզին կը տրուի. (հմմտ. նոյնպէս Անդ. էջ 199).

միայն տեղ մը կայ այս բայը, Եւագր. էջ 2 (ձեռագիր), բայց այս ձեռագրին առաջին 2—3 էջերը բուն գրութեան մարմնոյն չեն վերաբերիր։

Նոյն սրամիտ նկատողութիւնը կ'արդարաւնայ մեր ձեռագրով ալ. ձեռագրին մէջ առաջին երկու օրինակներուն մէջ (տող 6 եւ 16) բառն յայտնապէս գրուած է փառատրութիւն, եւ այնպիսի պարզ որ անկարելի է շփոթել. այնպէս որ փառատրութիւն գնելը գոնէ այս երկու օրինակներուն մէջ հրատարակիչներուն գիտաւորեալ գործն է եւ ոչ անուշագրութեան արդիւնք։ 195 երեսի երրորդ օրինակին մէջ (տող 22) գրութիւնն այնպէս է որ կընայ նաեւ տ կարգացուիլ, բայց ու կարգալ անհնար չէ. եւ ո՛վ որ գիտնայ այս երկու ձեւերուն ընտրութիւնը, անշուշտ պիտի կարգայ վերջին ձեւով։ Գայով 196 երեսի երկու օրինակներուն (տող 1 եւ 11), հոս է որ բառն յայտնապէս գրուած է փառատրութիւն, եւ յանգանքը կ'իյնայ գրչագրին վրայ։

Աւելընենք թէ նաեւ այլուր Եզնիկ ունի այս բառը գործածած, ինչպէս էջ 208, տող 19 եւ էջ 296, տող 10. այս երկու անգամուն ալ ձեռագիրը պարզ ունի փառատրութիւն, ինչպէս է եւ սպագիրը։

8. էջ 197, տող 12—18. Եւ առ օրինակ ի մարմնոյ. որոյ ի վերայ մորթ եւ միւս է, եւ ի միջի երակք եւ խողովակք արեանն, եւ ի ներքոյ գարձեալ նոյնպէս մորթ եւ միւս. եւ է մարմին եւ վերոյ քան զերակս արեանն եւ ի ներքոյ քան զերակսն։ — Հոս սպագրական սխալ կը թուի վերոյ, որ պէտք է ուղղել՝ ինչպէս ձեռագիրն ունի ի վերոյ, իրեւ հակագիր քիչ մը վարը յիշուած «ի ներքոյ ձեւին։

9. էջ 211, տող 10—13. Ձի մարմինն եւ նոցա ի չորից հիւթոցն կայ, եւ ոգին ոչ ի չորիցն հիւթոց յօգնելոյ, ալ ի պարզական եւ ի սուզական բնութենէ. Ցպագրին մէջ ունինք սուզական, որ ըստ Հայկ. բառ. կը նշանակէ 1. անգնդային. — Իշխանութիւն չարին սուզական, Ձոր խանդացեալ չարին սուզական. գնձ. 2. հարաւային բեւեռի. — Կէտքն են պոսքիկ. կէտ երկնամիջակ, կէտ Ժամագիտակ, կէտ կենդանի, կէտ սուզական (ցոմար)։ Ի սուզականն եւ ի Ժամագիտակ միշտ հօղովիլ (արեգական), Ասող. վերջաբ. Ի հարաւային խոնարհի ի սուզականն, Ընդ ձմեռնային շաւղը յաներեւակն եւ ի սուզականն կոյս. Խոր. աշն. Բայց այս երկու իմաստներն եւս անպարմար են

